

**Чернігівське обласне об'єднання
Всеукраїнського товариства «Просвіта»
імені Тараса Шевченка**

**Ніжинська міськрайонна благодійна організація
«Благодійний фонд «Ніжен»**

**Національний
архітектурно-історичний заповідник
«Чернігів стародавній»**

ПИТАННЯ МОВИ, СПРАВА БУТТЯ НАЦІЇ

Матеріали науково-практичної конференції

(Чернігів, 21 лютого 2016 р.)

Чернігів
2016

УДК 81'272'42(06)

ББК 81-67я431

П 32

*Рекомендовано до друку
Правлінням Чернігівського обласного об'єднання
Всеукраїнського товариства «Просвіта» ім. Т. Шевченка
(протокол № 1 від 23.02. 2016 р.) та науково-методичною радою
Національного архітектурно-історичного заповідника
«Чернігів стародавній» (протокол № 2 від 29.02.2016 р.)*

Редакційна колегія:

Олена Бросаліна, Анатолій Зеленько, Людмила Зіневич,
Інна Непотенко, Василь Чепурний, Сергій Черняков (відп. секр.),
Микола Шкурко (голова), Василь Шусть (заст. голови)

Літературний і науковий редактор Ігор Бурковський

П 32 **Питання мови**, справа буття нації: зб. матер. конф. / Чернігів.
обл. об-ня Всеукр. т-ва «Просвіта» ім. Тараса Шевченка, Ніжин.
міськрайон. благод. орг. «Благодійний фонд «Ніжен», Нац. архіт.-іст.
заповідник «Чернігів стародавній» / Редкол.: Шкурко М. (голова) [та
ін.]. – Ніжин: Вид. Лисенко М.М., 2016. – 112 с. + 2 ст. ілюстр.

*Матеріали науково-практичної конференції «Питання мови,
справа буття нації», проведеної в м. Чернігові в Міжнародний
день рідної мови, містять міркування довкола мовної ситуації в
Україні, почасти на міжнародному тлі, та конкретні пропозиції
щодо її оздоровлення, звернені до влади.*

УДК 81'272'42(06)

ББК 81-67я431

Усі права застережено.

У разі цитування матеріалів посилання на збірник обов'язкове.

На обкладинці:

Семаргл – зображення, що збереглося на капітелі
Борисо-Глібського собору (XII ст.) в Чернігові.

© Автори статей, 2016

© Видавець Лисенко М.М., 2016

ЗМІСТ

<i>Передмова</i>	6
<i>Бросаліна О., Зеленько А., Чепурний В., Шкурко М., Шусть М.</i> Питання мови, справа буття нації : Звернення до наукової спільноти і державників України	10
<i>Блоконь І.</i> Рецензія на «Звернення» за темою: «Питання мови, справа буття нації» Олени Бросаліної, кандидата філологічних наук, Анатолія Зеленька, доктора філологічних наук, Василя Чепурного, Миколи Шкурка, Василя Шустя, кандидата педагогічних наук....	14
І. МЕХАНІЗМ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОГО СТАТУСУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ	
<i>Бутко С.</i> Державна політика відновлення та збереження національної пам'яті українського народу: роль і місце Українського інституту національної пам'яті.....	16
<i>Шкурко М.</i> Державотворче завдання	25
<i>Коваленко В.</i> Удосконалення законодавчо-нормативних актів – основа застосування української мови в Україні	30
<i>Тимошик М.</i> Як виправити мовне питання в закладах культури, освіти, науки?.....	39
<i>Демиденко В.</i> Правове забезпечення захисту й розвитку інтелектуально-мовного капіталу народу України.....	43
<i>Блоконь І.</i> Визначальний вплив мовного середовища на формування національної ідентичності.....	46
<i>Галковська Н.</i> Державна мова й сучасний український учитель	50

II. МОВА І СУСПІЛЬСТВО

Михед П. Мова в суспільстві: “learned helplessness” 53

Шусть В. Психологія мовлення управлінських еліт України як віддзеркалення кризової трансформації політичних цінностей суспільства 59

Бурковський І. Чи матиме українська мова гідне майбуття? 64

Ющук І. Умова збереження мови й нації 71

III. ВІТЧИЗНЯНИЙ І ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Зіневич Л. Із досвіду роботи безкоштовних курсів української мови в Чернігові 75

Грецький О. До мовного питання в сучасній Україні та Німеччині 79

Ткаченко В., Ковбасенко Ю., Понамарчук Д.
Європейське мовне законодавство й чинний механізм реалізації статусу української мови як державної (у зіставленні з досвідом Франції та Словаччини) 83

Онищенко Н. Українська освіта в Нью-Йорку 92

Резолюція № 1 конференції
«Питання мови, справа буття нації» 97

Резолюція № 2 конференції
«Питання мови, справа буття нації» 97

Пропозиція Святослава Караванського 98

Васютинський В. Слово від експерта (Рецензія на збірник матеріалів науково-практичної конференції «Питання мови, справа буття нації») 99

<i>Шкуліна А.</i> Пісня про оборону.....	101
<i>Галковська Н.</i> Коли замовкне мова	105
Фоторепортаж	
<i>Автори збірника</i>	107
<i>Подяка за допомогу в організації конференції</i>	109

ПЕРЕДМОВА

Науково-практична конференція в Чернігові, що її матеріали публікуються в цьому збірнику, наразі не привернула до себе значної уваги. Конференція була скромна за статусом, кількістю учасників та їх титулованістю, виголошені доповіді – неоднакові за науково-теоретичним рівнем та значущістю порушуваних питань, але на ній пролунали дуже важливі речі. Лейтмотив конференції можна окреслити як нагадування (хоч як дивно воно звучить для громадян цивілізованих країн), що влада повинна виконувати чинні закони, насамперед Основний Закон – Конституцію, та інші нормативно-правові акти – тут ідеться тільки про ті, котрі стосуються української мови. Крім того, звертається увага на недосконалість або й непридатність низки цих актів та необхідність їх поліпшення чи ухвалення нових, висвітлюється зарубіжний досвід; висловлено й ще деякі міркування стосовно оздоровлення мовної ситуації в Україні.

На жаль, від досконалості далека й нині чинна Конституція 1996 р. – обмежимося текстом однієї її статті, 10-ї, де, серед іншого, читаємо: «В Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України». Офіційного тлумачення цієї частини Конституції немає, і логічна інтерпретація – як її, цю частину, розуміти й, головне, як її узгодити з попередніми частинами – річ вельми проблематична. Взявши це, м'яко кажучи, недоопрацьоване конституційне положення ізольовано, можна витлумачити його так, як висловився в одній з передвиборчих промов горезвісний В. Янукович: «Нікакіх агранічений для рускава язика!». І складається враження, що саме ця частина Конституції – і то в наведеній щойно інтерпретації – якраз і визначає мовну політику нинішньої влади, так само, як і попередньої (при цьому безглуздий пункт про розвиток російської мови в Україні – насправді цей розвиток здійснюється, природно, на території РФ – розуміється як забезпе-

чення подальшої експансії згаданої мови). Але така політика є політикою лінгвоциду, поступового вбивства української мови (та й не лише української).

Та попри свою недосконалість чинна Конституція містить і вельми слушні положення. Серед найважливіших із них – перші дві частини тієї ж таки статті 10-ї:

«Державною мовою в Україні є українська мова.

Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя по всій території України».

Для першої частини є й досить докладне тлумачення Конституційного суду. І ці частини Конституції наші посадовці всіх рангів часто-густо ігнорують (цим, звісно, ганебна проблема безкарного зневажання чинних в Україні законів далеко не вичерпується). Тимчасом дані положення, що мають особливе, виняткове значення для буття української нації й української держави, влада має виконувати особливо ретельно.

Ініціатор і спонсор конференції – ніжинський підприємець, просвітянин Микола Шкурко – звернув увагу, що для належного виконання згадуваних правових норм необхідною є спеціальна державна інституція. Він бачить її як Інститут української мови, пропонуючи трансформувати певним чином однойменний інститут Національної Академії наук України – тобто вивести його з тієї структури й надати йому, поруч із науково-дослідною, адміністративно-регулятивної функції. Назва й «зовнішня форма» проектованої інституції принципового значення не мають (так вважає й автор ідеї) – це може бути, скажімо, державний комітет, але потрібно дещо зауважити щодо способу її створення. Академічний Інститут української мови має лишатися, і слід усіляко роз'яснювати владі неприпустимість проєктів про «реорганізацію» (ліквідацію) його через злиття з суміжними інститутами, оскільки подібна економія на науці – дикість, несумісна з іміджем цивілізованості. Установ, що тим чи іншим

чином слугують українській мові, маючи її сферою своєї діяльності, у нас аж ніяк не надлишок – навпаки. Отож варто збільшити їх число бодай однією, пропонованою тут – тобто вона має бути створена з нуля.

М. Шкурко та інші учасники конференції брали за взірєць Український інститут національної пам'яті – він справді демонструє певні успіхи у своїй діяльності. Разом з тим зазначений Інститут може правити за аналог проєктованої структури лише частково, оскільки їхні завдання досить відмінні. Зокрема, важливим складником діяльності останньої має бути контрольна функція (є чималий досвід такої практики, наприклад, Центру державної мови Латвії, його аналогів в Естонії та інших країнах) – тут дуже потрібна буде допомога сильної громадської організації, на кшталт колишнього Товариства української мови імені Тараса Шевченка (свого часу підступно, в обурливо шахрайський спосіб зліквідованого під плащиком об'єднання з теперішньою анемічною «Просвітою»).

Загалом же не можна не визнати, що спеціальний державний орган, який забезпечував би належне функціонування в Україні державної української мови, поза всяким сумнівом, необхідний – надто враховуючи, що українська мова зазнала страшних втрат і тяжкого занепаду за часи московського панування. Тому резолюція конференції звертає на це увагу центральної київської влади.

Для центральної київської влади в цілому, на відміну від японської, ізраїльської, французької, польської, словацької, грузинської чи й такої, як московська, цінність національної мови, значення її для держави – речі чужі й незрозумілі. Тут не місце намагатися просвітити наших владоможців щодо цих матерій, наразі досить того, що в ешелонах влади все-таки були (і зараз є) люди, котрі розуміли такі істини, і котрі спромоглися впровадити відповідні правові норми – і наші владоможці, повторимо ще раз, зобов'язані ці норми виконувати.

Заперечень на це знайдеться чимало: «не на часі», «дискомфорт для російськомовних», «російськомовні теж воюють», «лю-

бити Україну можна й російською мовою», «це роз'єднує країну» й таке інше – і не матиме значення, що кожне з цих заперечень не раз уже спростовувано, не кажучи про принципову абсурдність аргументів, які виправдовують систематичне невиконання законів державними службовцями. Отож імовірність того, що такий заклик до влади буде почутий, невелика, і навіть у разі створення подібної інституції на ефективність її роботи за нинішніх умов сподіватися важко, так само важко й очікувати в цих умовах серйозних результатів від ухвалення кращих законів. Однак порушувати такі питання, розробляти такі проекти й ставити перед владою відповідні вимоги, безперечно, потрібно. А ще потрібніше, як уже писав автор цих рядків, щоб національно свідомі українці організовувалися – тільки тоді майбуття мови та нації буде надійно гарантоване.

Ігор Бурковський,
магістр філософії,
кандидат філологічних наук

2201@i.ua

Ігор БУРКОВСЬКИЙ

Чи матиме українська мова гідне майбуття?

У статті дається характеристика сучасного становища української мови в Україні й авторське бачення шляху виходу з кризової ситуації.

***Ключові слова:** українська мова, мовна ситуація, мовна політика.*

Від першої половини 1930-х рр. становище української мови, попри окремі позитивні зміни, є кризовим, тобто її майбутнє існування перебуває під загрозою. У кількісному вимірі це проявляється насамперед у неухильному зниженні серед українців частки тих, що визнають мову своєї нації за рідну (виняток наразі становить людність Західних земель – завдяки вищому рівневі національної свідомості), переходом дедалі більшого числа членів етносу на інші мови – головно російську (якщо за переписом 1959 р. на території нинішньої держави Україна її визнали за рідну 6,5 % українців, то через 30 років, за переписом 1989 – 12,2 %, а 2001 – 14,8 %). Щоправда, раніше втрати від асиміляції в абсолютних показниках перекривалися природним приростом, але він дедалі зменшувався, сягнувши врешті від’ємної позначки, отож від 1993 р. відбувається абсолютне скорочення кількості українськомовних осіб. Катастрофічного характеру давно набув процес зникнення української мови – через денационалізацію українців – на Південних та Східних землях

(на великій їх частині, зокрема на Донбасі), що являють загрозову картину майбуття решти українських теренів.

Загроза існуванню мови виникла внаслідок несприятливого для українського етносу збігу історичних (і геополітичних) обставин, довгих періодів його бездержавності. Тривала денационалізаційна політика імперської влади – спочатку царської, потім комуністичної, підтримувана шовіністично налаштованими колами населення, спричинила відповідні патологічні зміни в масовій свідомості на більшій частині території України й створила тут несприятливий клімат для функціонування й розвитку української мови, надто у великих містах, де запанувала російська мова. Сформувалися значною мірою самодостатні й самовідтворювані механізми, за яких зденационалізовані батьки вирощували зденационалізованих дітей, зросійщене великоміське середовище примушувало зрікатися своєї мови нових прибульців, беззахисних перед ним через брак національної свідомості й національної гідності та заздалегідь сформований комплекс меншовартості, а суспільнопсихологічна атмосфера, всі чи майже всі рівні й поля інформаційного простору формували й посилювали такі патологічні деформації свідомості, перешкоджали звільненню від них. Проголошення незалежності 1991 р. не супроводжувалося кардинальними змінами у владі на користь політичних сил, що відстоювали б українські національні інтереси й дбали про українську мову. Через фатальну недолугість тих політичних організацій (ще один наслідок згубного впливу колоніального минулого, а крім того – прояв певних програшних рис українського національного характеру) «контрольний пакет» у владі на загальнодержавному рівні (та, переважно, на локальних шаблях) зберегли сили, представники яких до українських національних інтересів (надто в мовній площині) були неприхильні, у найкращому разі байдужі. Отож політика «нової» влади (фактично – перелицьованої вчорашньої колоніальної адміністрації), попри деякі демонстративні (вимушені) псевдоукраїнізаційні заходи, як-от формальне переведення низки навчальних закладів з російської мови навчання на

українську чи аналогічну переміну мови публічних оголошень, продовжувала – і продовжує й нині, попри всі зміни владних команд-кланів – мати в цілому лінгвоцидний характер щодо української мови. Він полягав, зокрема, у тому, що київська влада всі роки відмовлялася від уживання реальних дієвих заходів для зміни мовної ситуації – бодай з арсеналу українізаційної кампанії 1920-х – поч. 30-х рр., саботуючи навіть ті, що були передбачені формально чинним законом про мови в УССР 1989 р. Надавши на папері українській мові формального титулу «державна мова», влада в реальності тримала й трима її на становищі «ненужного языка», відмовляючися зробити її вживання обов'язковим для себе та для підконтрольних їй, владі, сфер. Незнання чи ігнорування української мови – за вживання російської – не було й не є перешкодою для обіймання будь-якої державної посади (за винятком хіба окремих специфічних, малопrestiжних): згадаймо численних кандидатів у Президенти, зокрема Л. Кучму; належного мовного режиму не запроваджено навіть у структурах найсуворішої регламентованості, і в службовому спілкуванні та в документації часто-густо й досі безперешкодно панує мова де юре вже колишньої метрополії. Проте справа аж ніяк не обмежується бездіяльністю й саботажем. Лінгвоцидний і, ширше, етноцидний зміст політики «української» влади особливо яскраво виявлявся у її заходах, що слугували фактичній охороні й навіть подальшому зміцненню віддавна сформованого комплексу русифікаційних механізмів, що з них ключовим нині є відповідний стан інформаційно-культурного простору. Серед таких заходів:

- віддання теле- й радіоефіру в розпорядження «своїх людей», до українства знову ж таки в найкращому разі байдужих, з недопущенням і в цій сфері належного мовного режиму (не було й немає жодного чисто українськомовного каналу – чисто російськомовні були);

- економічне задушення кількох тисяч українськомовних періодичних видань (це може виглядати як радше побічний резуль-

тат економічно-фінансової політики влади, проте очевидним є, що такий результат її цілком влаштував, і не випадково вона вперто «не помічала» цієї катастрофи, не вдавалася навіть до фіктивних захисних засобів) – натомість з'явилися російські за мовою й у значній частині антиукраїнські за духом, за якими зазвичай стоять багаті російськомовні особи, що своїм багатством завдячують головно входженню або наближеності до тих-таки «старих-нових» владних кіл;

- ліквідація державного масового книговидання (і системи книгорозповсюдження) та тривале пригнічування новопосталих недержавних видавництв, натомість – незмінне забезпечення безперешкодного масового ввезення літератури з РФ (зрозуміло, якою мовою) – у тій країні владна політика щодо вітчизняного книговидання була діаметрально протилежною, отож становище цієї справи, завдяки насамперед законодавчій підтримці, тривалий час було там якісно кращим, і ціни тамтешніх книжок – у рази нижчими, ніж українських: відтак згадані видавництва, навіть добившись врешті-решт для себе відносно стерпних умов, сумарно випускають продукції (причому в значній частині російськомовної) на душу населення на порядок менше, ніж видавництва розвинених країн – це спричинено насамперед домінуванням на книжковому ринку України літератури колишньої метрополії, досягнутому завдяки політиці київської влади, політиці, через яку ситуація з українськомовною книгою є ще гіршою, ніж із українськомовною пресою;

- упосліджування й руйнування української культури – насамперед віднесенням її фінансування до тих бюджетних розділів, на які «не вистачає коштів» (зосібна відзначимо доведення до глибокого занепаду такого впливового масового мистецтва, як кінематограф – з рівнобіжним заповненням екранів України російськомовною кінопродукцією), пропаганда та упривілеювання російського й російськомовного мистецтва з одночасною дискримінацією українськомовного – до цього чималою мірою спричиняються й згадувані вище ЗМІ, а також володарі шоу-бізнесу, які своїм становищем

завдячують головно тій-таки обставині, що й згадані хазяї російськомовних видань, і які так само накидають українському загалові свої смаки, насамперед звичну для себе мову.

До переліченого можна чимало додати (напр., політика сприяння московській церкві) – зупинимося ще на такій украї важливій речі, як державна освітня політика. Тяжкі провини влади тут теж аж ніяк не обмежуються знущально скупим фінансуванням відповідної галузі – погляньмо лише на один аспект стану більшості навчальних закладів України. За нинішніх умов вони, поруч із іншими державними структурами, повинні ще й слугувати оздоровленню мовної ситуації, конфронтуючи з такими першорядними елементами обговорюваного комплексу патогенних механізмів, як зросійшене середовище проживання (передовсім великоміське), особливо ж (силою своєї специфіки) – денационалізоване родинне середовище, проте здебільшого дуже слабо виконують таку функцію. Для зросійшених зон типовим є, що українське слово в тамтешніх формально українських школах лунає лише на заняттях, діти зі денационалізованих сімей рідко відчують спонуку бодай задуматися над своєю позицією щодо мови предків, хоча й отримують сяке-такє володіння нею, а в масштабі всієї країни більшість педагогічних кадрів, покликаних виховувати український патріотизм та національну свідомість, зокрема й мовну, імунітет від денационалізації, робити цього не вміють, часто й не бажають, самі позбавлені таких якостей, а то й вороже налаштовані щодо них. Владні кола, за деякими скромними за своєю значущістю винятками, виявляли з цього приводу хіба що мовчазне вдовolenня (адже теж характеризуються такими рисами).

Викладене щойно означає збереження й навіть посилення такого серйозного лінгвоцидного чинника, як домінування мови колишньої (де юре) метрополії в інформаційно-культурному просторі України, що відчужує мільйони українців від своєї мови, пропаганду російськомовності й схиляння українців до денационалізації, закріплення в них згадуваних деформацій свідомості,

культивування й розповсюдження не лише відомого комплексу меншовартості, а й різних форм українофобії з постійним масово поширюваним лементом про необхідність захисту... російської мови – якраз тієї, що з усіх присутніх на теренах України мов найменше потребує якогось захисту. (Зрозуміло, що насправді йдеться про захист не російської мови як такої, а її неправного панівного становища в Україні.) Це все означає продовження процесу мововбивства за потурання та співучасті центральної влади (і багатьох локальних).

Майже нічого не зробила для реального поліпшення становища української мови, для знешкодження етноцидних механізмів і т. зв. помаранчева влада, що полюбляла декларувати свою «українськість» – хоча рекрутувалася головню з тих самих верств, що й попередня, і своєю політикою, зокрема й мовною, відрізнялася від неї неістотно. Про наступну владну команду тут не будемо й говорити – від неї й поготів не можна було очікувати для української мови нічого доброго. Не заслуговує кращої оцінки й політика нинішньої влади.

Жоден з дотеперішніх найвищих посадовців навіть на словах не засудив зросійщення України, не заявив про ненормальність нинішньої мовної ситуації в державі, успадкованої від колоніальних часів, про необхідність змінювати її планомірною співдією державних та громадських чинників. Отож завдання українців – врятувати свою мову й свій етнос від здавна навислої над ними загрози зникнення з лиця землі – лишається й надалі актуальним.

Це завдання може бути виконане тільки за умови створення української держави, тобто встановлення на території України справді української влади. Вона може бути встановлена тільки в тому разі, якщо ми, національно свідомі частини корінного етносу, здобудемося на створення боекватної української організації, яка розгорне дієву українську пропаганду, що є головною запорукою перемоги. Створення такої організації – це, звісно, окрема велика тема, зараз варто сказати лише, що ця справа є цілком реальною.

На ній повинні зосередитися члени таких організацій (що наразі мало відповідають поняттю організації), як «Просвіта» – ті з них, хто, на відміну від київського проводу, невдоволений ефективністю своєї діяльності. Інший шлях – шлях впливу слабких (бо незорганізованих) груп українства на неукраїнську владу – є малоперспективним.

Список використаних джерел та літератури

1. Бурковський І. Національні процеси в СРСР після сталінської епохи / І. Бурковський // Розбудова держави. – 1997. – № 4. – С. 3–8; № 5. – С. 5–15; № 12. – С. 30–38.
2. Бурковський І. Національні процеси в СРСР після сталінської епохи / І. Бурковський // Розбудова держави. – 1998. – № 1/2. – С. 16–24.
3. Вишняк О. Мовна ситуація та статус мов в Україні: динаміка, проблеми, перспективи (соціологічний аналіз) / О. Вишняк. – К.: Інститут соціології НАН України, 2009.
4. Масенко Л. Т. Мова і політика / Л.Т. Масенко. – К.: Соняшник, 1999.
5. Масенко Л. Т. Мова і суспільство: Постколоніальний вимір / Л.Т. Масенко. – К.: Вид. дім «КМ Академія», 2004. – 164 с.
6. Радевич-Винницький Я. Двомовність в Україні: теорія, історія, мововживання / Я. Радевич-Винницький. – К. – Дрогобич: Посвіт, 2011. – 590 с.
7. Радевич-Винницький Я. Мова і нація / Я. Радевич-Винницький, В. Іванишин. – [5-е вид., випр, доповн.]. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 2003; [6-е вид., доповн.]. – Львів: Апріорі, 2012.

Ihor Burkovskyi

Will Ukrainian language have the worthy future ?

The paper deals with the present situation of the Ukrainian language in Ukraine, the possible way of problem-solving is given.

Keywords: *Ukrainian language, Language Situation, Language Policy.*